

## Spis treści

|                                                                                          |           |
|------------------------------------------------------------------------------------------|-----------|
| <b>Wykaz skrótów .....</b>                                                               | <b>13</b> |
| <b>Wprowadzenie.....</b>                                                                 | <b>15</b> |
| <b>Rozdział 1. Uprawnienia (roszczenia) unijne i ich ochrona</b>                         |           |
| <b>– wprowadzenie .....</b>                                                              | <b>23</b> |
| 1. Ochrona prawna i jej środki.....                                                      | 23        |
| 1.1. Definicje.....                                                                      | 23        |
| 1.2. Ochrona prawna a prawo procesowe .....                                              | 26        |
| 2. Uprawnienia (roszczenia) unijne.....                                                  | 28        |
| 2.1. Uprawnienia unijne.....                                                             | 28        |
| 2.2. Uprawnienia a środki ochrony prawnej .....                                          | 32        |
| 3. Niekompletność systemu unijnego w zakresie ochrony prawnej.....                       | 38        |
| 3.1. Zdecentralizowane wykonywanie prawa UE .....                                        | 38        |
| 3.2. Unijny standard ochrony prawnej w prawie pierwotnym .....                           | 40        |
| 3.3. Unijny standard ochrony w prawie wtórnym.....                                       | 43        |
| 3.4. Uzupełnianie systemu ochrony prawnej<br>przez harmonizację prawa materialnego ..... | 49        |
| <b>Rozdział 2. Autonomia instytucjonalna i zasada procedur krajowych.....</b>            | <b>53</b> |
| 1. Autonomia instytucjonalna .....                                                       | 53        |
| 1.1. Pojęcie autonomii instytucjonalnej .....                                            | 53        |
| 1.2. Kompetencja ustrojowa jako element autonomii.....                                   | 57        |
| 1.3. Autonomia instytucjonalna po Traktacie z Lizbony.....                               | 60        |
| 2. Zasada procedur krajowych.....                                                        | 61        |
| 2.1. Autonomia proceduralna – pojęcie .....                                              | 61        |
| 2.2. Autonomia proceduralna a podział kompetencji .....                                  | 68        |
| 2.3. Zasada procedur krajowych.....                                                      | 72        |

|                                                                                                        |            |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------|
| <b>Rozdział 3. Efektywność prawa UE i efektywna ochrona prawna.....</b>                                | <b>74</b>  |
| 1. Efektywność systemu unijnego .....                                                                  | 74         |
| 1.1. Efektywność jako zasada systemowa .....                                                           | 74         |
| 1.2. Efektywność a lojalna współpraca .....                                                            | 77         |
| 1.3. Jednolitość wykonywania prawa UE.....                                                             | 79         |
| 1.4. Rola <i>private enforcement</i> .....                                                             | 81         |
| 2. Efektywna ochrona prawna .....                                                                      | 83         |
| 2.1. Efektywna ochrona prawna – wprowadzenie.....                                                      | 83         |
| 2.2. Efektywna ochrona prawna a pierwszeństwo<br>i bezpośredni skutek.....                             | 88         |
| 2.3. Pierwszeństwo i bezpośredni skutek jako uzasadnienie<br>obowiązków organów administracyjnych..... | 100        |
| 3. Ewolucja orzecznictwa ETS w zakresie środków<br>ochrony prawnej .....                               | 102        |
| <b>Rozdział 4. Warunki efektywnej ochrony prawnej.....</b>                                             | <b>109</b> |
| 1. Równoważność i skuteczność .....                                                                    | 109        |
| 1.1. Pojęcie i zakres zastosowania.....                                                                | 109        |
| 1.2. Warunki efektywnej ochrony uprawnień<br>czy także obowiązków jednostek? .....                     | 111        |
| 2. Warunek równoważności .....                                                                         | 112        |
| 2.1. Istota .....                                                                                      | 112        |
| 2.2. Roszczenia podobne.....                                                                           | 113        |
| 2.3. Brak podobnych roszczeń .....                                                                     | 119        |
| 2.4. Równoważna ochrona podobnych roszczeń .....                                                       | 122        |
| 3. Warunek skuteczności .....                                                                          | 126        |
| 3.1. Pojęcie .....                                                                                     | 126        |
| 3.2. Kryteria spełnienia.....                                                                          | 127        |
| 4. Relacja warunku skuteczności i równoważności.....                                                   | 132        |
| 5. Ograniczenia efektywnej ochrony prawnej .....                                                       | 135        |
| 5.1. Proceduralna reguła rozsądku.....                                                                 | 135        |
| 5.2. „Wyważanie” zasad w orzecznictwie ETS.....                                                        | 138        |
| 5.3. „Wyważanie” zasad – pozaunijne uzasadnienie .....                                                 | 140        |
| 6. Pozytywne stosowanie zasady efektywności .....                                                      | 145        |
| 7. Podsumowanie.....                                                                                   | 149        |
| <b>Rozdział 5. Prawo do sądu w prawie UE.....</b>                                                      | <b>153</b> |
| 1. Uwagi wprowadzające – pojęcie i treść prawa do sądu .....                                           | 153        |
| 2. Prawo do sądu jako ogólna zasada prawa UE.....                                                      | 159        |

|                                                                                                                      |            |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------|
| 2.1. Rodowód prawa do sądu .....                                                                                     | 159        |
| 2.2. Prawo do sądu w Karcie Praw Podstawowych.....                                                                   | 162        |
| 2.3. Dostęp do sądu w aktach prawa wtórnego.....                                                                     | 164        |
| 3. Prawo do sądu a roszczenie unijne .....                                                                           | 171        |
| 3.1. Identyfikacja uprawnienia unijnego .....                                                                        | 171        |
| 3.2. Uprawnienia przyznane pośrednio.....                                                                            | 175        |
| 4. Doktryna bezpośredniego skutku a prawo do sądu .....                                                              | 181        |
| 4.1. Wprowadzenie .....                                                                                              | 181        |
| 4.2. Bezpośredni skutek a norma przyznająca uprawnienia .....                                                        | 181        |
| 4.3. Bezpośredni skutek przepisów ustanawiających<br>prawo do sądu .....                                             | 191        |
| 5. Prawo powołania – obowiązek oceny prawa krajowego .....                                                           | 194        |
| 5.1. Istota prawa powołania.....                                                                                     | 194        |
| 5.2. Prawo powołania w stosunkach horyzontalnych .....                                                               | 197        |
| 5.3. Prawo powołania a bezpośredni skutek – konkluzje.....                                                           | 203        |
| 5.4. Prawo powołania a skutek pośredni<br>(prounijna wykładnia) .....                                                | 204        |
| 5.5. Roszczenie o przestrzeganie prawa UE .....                                                                      | 208        |
| 6. Ograniczenia prawa do sądu .....                                                                                  | 211        |
| 6.1. Konflikt z innymi prawami podstawowymi .....                                                                    | 211        |
| 6.2. Nadużycie prawa do sądu.....                                                                                    | 212        |
| 7. Podsumowanie.....                                                                                                 | 213        |
| <b>Rozdział 6. Postępowanie sądowe spełniające wymogi<br/>skutecznej ochrony sądowej .....</b>                       | <b>216</b> |
| 1. Standard dostępnych postępowań.....                                                                               | 216        |
| 2. Dostępność postępowań występujących<br>w prawie krajowym.....                                                     | 224        |
| 2.1. Modyfikacja istniejących w prawie krajowym<br>postępowań dla potrzeb zasady skutecznej<br>ochrony sądowej ..... | 224        |
| 2.2. Wyznaczenie dostępnego postępowania.....                                                                        | 226        |
| 3. Powództwo o ustalenie niezgodności z prawem UE .....                                                              | 229        |
| 4. Podsumowanie.....                                                                                                 | 235        |
| <b>Rozdział 7. Prawo do sądu a legitymacja procesowa .....</b>                                                       | <b>236</b> |
| 1. Wprowadzenie.....                                                                                                 | 236        |
| 2. Legitymacja procesowa a charakter normy .....                                                                     | 239        |
| 3. Legitymacja procesowa a podmiot uprawniony .....                                                                  | 241        |

|                                                                                          |            |
|------------------------------------------------------------------------------------------|------------|
| 3.1. Beneficjent uprawnienia unijnego.....                                               | 241        |
| 3.2. Legitymacja do wszczęcia konkretnego postępowania .....                             | 247        |
| 3.3. Legitymacja procesowa w aktach prawa wtórnego.....                                  | 248        |
| 4. Legitymacja dla powołania przepisu – interes unijny .....                             | 252        |
| 5. Dostęp do sądów unijnych – deficyt skutecznej<br>ochrony sądowej .....                | 254        |
| 5.1. Legitymacja dla wszczęcia postępowania<br>przed sądami UE.....                      | 254        |
| 5.2. Uzupełnienie ochrony przez sądy krajowe.....                                        | 258        |
| 6. Podsumowanie.....                                                                     | 266        |
| <b>Rozdział 8. Prawo do sądu a terminy dochodzenia roszczeń.....</b>                     | <b>269</b> |
| 1. Uwagi wstępne .....                                                                   | 269        |
| 2. Kryteria uznania terminu za rozsądny .....                                            | 271        |
| 2.1. Uwarunkowania konkretnego systemu prawnego .....                                    | 271        |
| 2.2. Okoliczności danej sprawy.....                                                      | 273        |
| 2.3. Cel regulacji.....                                                                  | 275        |
| 3. Ograniczenia czasu, za jaki możliwe jest dochodzenie<br>roszczenia .....              | 276        |
| 4. Ustalenie terminu z odpowiednim wyprzedzeniem .....                                   | 278        |
| 5. Początek biegu terminu a naruszenie prawa UE .....                                    | 280        |
| 6. Terminy ograniczające skuteczność orzeczenia ETS .....                                | 283        |
| 7. Podsumowanie.....                                                                     | 284        |
| <b>Rozdział 9. Sąd właściwy i jego kognicja.....</b>                                     | <b>286</b> |
| 1. Właściwy sąd.....                                                                     | 286        |
| 1.1. Autonomia w zakresie wyznaczenia właściwych sądów .....                             | 286        |
| 1.2. Właściwy sąd a warunek skuteczności.....                                            | 288        |
| 2. Kognicja i kompetencje sądu.....                                                      | 289        |
| 2.1. Uwagi wstępne.....                                                                  | 289        |
| 2.2. Zakres kognicji sądu a zasady ogólne prawa UE .....                                 | 291        |
| 2.3. Kompetencje sądu do realizacji zasady pierwszeństwa<br>i bezpośredniego skutku..... | 295        |
| 2.4. Modyfikacja kompetencji sądów konstytucyjnych.....                                  | 301        |
| 2.5. Europeizacja kognicji sądów administracyjnych .....                                 | 306        |
| 2.6. Nakazanie działań legislacyjnych .....                                              | 319        |
| 2.7. Ograniczenia kognicji w zakresie oceny aktów<br>instytucji UE.....                  | 322        |
| 3. Podsumowanie.....                                                                     | 324        |

|                                                                                                    |     |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| <b>Rozdział 10. Kompetencja sądu do stosowania prawa UE z urzędu</b>                               | 325 |
| 1. Zagadnienia wstępne                                                                             | 325 |
| 2. Warunek równoważności                                                                           | 329 |
| 3. Warunek skuteczności                                                                            | 331 |
| 4. Ocena spełnienia warunku skuteczności                                                           | 337 |
| 5. Znaczenie przepisu prawa UE ( <i>public policy</i> )                                            | 341 |
| 6. Działanie <i>ex officio</i> mające źródło w interpretacji przepisów prawa wtórnego              | 347 |
| 7. Podnoszenie prawa UE w orzecznictwie Sądu Najwyższego                                           | 351 |
| 8. Podsumowanie                                                                                    | 356 |
| <b>Rozdział 11. Kompetencja sądu krajowego do stosowania środków zabezpieczających</b>             | 358 |
| 1. Środki zabezpieczające wobec działań krajowych wykonujących prawo UE                            | 359 |
| 2. Środki zabezpieczające wobec działań krajowych naruszających prawo UE                           | 362 |
| 3. Środki tymczasowe w prawie polskim                                                              | 368 |
| 4. Podsumowanie                                                                                    | 370 |
| <b>Rozdział 12. Prawo do rzetelnego procesu krajowego</b>                                          | 372 |
| 1. Wprowadzenie                                                                                    | 372 |
| 1.1. Rzetelny proces w prawie UE i Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności     | 372 |
| 1.2. Rzetelna procedura administracyjna                                                            | 374 |
| 2. Prawo do obrony                                                                                 | 376 |
| 3. Prawo wysłuchania                                                                               | 381 |
| 4. Prawo pomocy                                                                                    | 384 |
| 5. Postępowanie dowodowe                                                                           | 385 |
| 6. Ciężar dowodu                                                                                   | 388 |
| 7. Dyspozycyjność środka prawnego                                                                  | 392 |
| 8. Staranność pokrzywdzonego                                                                       | 393 |
| 9. Rozsądny termin postępowania                                                                    | 395 |
| 10. Podsumowanie                                                                                   | 397 |
| <b>Rozdział 13. Środki prawne w zakresie wzruszenia rozstrzygnięć administracyjnych i sądowych</b> | 398 |
| 1. Uwagi wstępne – „następcze” środki ochrony prawnej                                              | 398 |
| 2. Wzruszenie ostatecznych rozstrzygnięć administracyjnych niezgodnych z prawem UE                 | 399 |

|                                                                                 |     |
|---------------------------------------------------------------------------------|-----|
| 2.1. Uwagi wstępne.....                                                         | 399 |
| 2.2. Sprawa <i>Kühne</i> i wynikające z niej warunki wznowienia .....           | 401 |
| 2.3. Warunki wznowienia postępowania czy warunki<br>wzruszenia decyzji .....    | 402 |
| 2.4. Inne ograniczenia możliwości wzruszenia decyzji .....                      | 408 |
| 2.5. Unijny standard wzruszenia ostatecznych decyzji<br>administracyjnych ..... | 409 |
| 3. Wzruszenie prawomocnych orzeczeń sądowych<br>niezgodnych z prawem UE .....   | 411 |
| 4. Związanie rozstrzygnięciem sądowym lub administracyjnym .....                | 413 |
| 4.1. Uwagi wstępne.....                                                         | 413 |
| 4.2. Stanowisko Trybunału wobec zasady związania.....                           | 414 |
| 4.3. Specyfika wyroku w sprawie <i>Lucchini</i> .....                           | 417 |
| 4.4. Unijny standard w zakresie zasady związania .....                          | 422 |
| 5. Standard unijny a prawo polskie.....                                         | 425 |
| 6. Podsumowanie.....                                                            | 434 |

## **Rozdział 14. Sankcje prawa krajowego z tytułu**

|                                                           |            |
|-----------------------------------------------------------|------------|
| <b>naruszenia prawa UE .....</b>                          | <b>437</b> |
| 1. Obowiązek wprowadzenia sankcji w prawie krajowym ..... | 437        |
| 2. Forma sankcji .....                                    | 440        |
| 3. Proporcjonalność sankcji.....                          | 441        |

## **Rozdział 15. Roszczenia restytucyjne i odszkodowawcze .....**

|                                                                                                |     |
|------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| 1. Restytucja i odszkodowanie jako uprawnienia unijne .....                                    | 443 |
| 2. Roszczenia odszkodowawcze a roszczenia restytucyjne .....                                   | 444 |
| 3. Harmonizacja roszczeń odszkodowawczych<br>i restytucyjnych .....                            | 447 |
| 4. Roszczenie restytucyjne .....                                                               | 448 |
| 4.1. Treść roszczeń restytucyjnych.....                                                        | 448 |
| 4.2. Zastosowanie warunków równoważności<br>i skuteczności wobec roszczeń restytucyjnych ..... | 451 |
| 4.3. Zwrot podatków a zakaz bezpodstawnego<br>wzbogacenia .....                                | 454 |
| 4.4. Unijne roszczenia restytucyjne w prawie polskim .....                                     | 456 |
| 4.5. Podsumowanie .....                                                                        | 461 |
| 5. Roszczenia odszkodowawcze .....                                                             | 462 |
| 5.1. Treść unijnego roszczenia odszkodowawczego.....                                           | 462 |
| 5.2. Przesłanki odpowiedzialności państwa .....                                                | 466 |

|                                                                                                |            |
|------------------------------------------------------------------------------------------------|------------|
| 5.3. Odpowiedzialność odszkodowawcza państwa<br>w prawie polskim a wymogi prawa unijnego ..... | 476        |
| <b>Uwagi podsumowujące.....</b>                                                                | <b>485</b> |
| <b>Bibliografia.....</b>                                                                       | <b>499</b> |
| <b>Orzecznictwo .....</b>                                                                      | <b>525</b> |